

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. А. Дети риска. Практические аспекты психологической помощи детям, пострадавшим от насилия / Алексеева И. А. – СПб. : Новые шаги, 2002. – 147 с.
2. Алексеева Л. С. Психологическая помощь пострадавшим от семейного насилия : [научно методическое пособие] / Алексеева Л. С. – М. : Гос.НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.
3. Дерябина В. В. Психологическая помощь детям, пережившим насилие в семье: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Дерябина Валентина Васильевна. – М., 2010. – 333 с.
4. Журавлёва Т. М. Помощь детям - жертвам насилия / Журавлёва Т.М., Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. — М.: Генезис, 2006. – 112 с.
5. Платонова Н. М. Насилие в семье : особенности психологической реабилитации / Н. М Платонова, Ю. П. Платонов. – СПб. : Речь, 2004. – 154 с.
6. Черепанова Е. М. Психологический стресс : помощи себе и ребенку : [книга для школьных психологов, родителей и учителей] / Черепанова Е.М. — 2-е изд. — М. : Издательский центр «Академия», 1997. – 96 с.

УДК 159.9

Крещук К.Ю., ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ПРОБЛЕМИ СТЕРЕОТИПІВ

У статті наведено аналіз різних підходів з проблеми стереотипів, розкривається поняття стереотипу, його різновиди та функції, його місце і роль у психологічній науці і практиці.

Ключові слова: стереотип, установка, упередження, забобони, дискримінація, стереотипізація.

В статті приведено аналіз різних підходів до проблеми стереотипів, розкривається поняття стереотипу, його різновидності та функції, його місце і роль в психологічній науці і практиці.

Ключевые слова: стереотип, установка, предубеждение, предрассудки, дискриминация, стереотипизация.

Постановка проблеми. Проблема вивчення стереотипів є актуальною, тому що всі аспекти і процеси життя людини сприймає через призму стереотипів. Стереотип як схематичний, стійкий образ або уявлення про соціальне явище або об'єкт, грає істотну роль у суспільному житті та професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трактують соціальних стереотипів як характеристик, що упереджено описують членів соціальних груп, приписують їм ті чи інші ознаки та асоціюються з ними, представлене у роботах В. Агєєва, О. Клайнберга, У. Ліпмана, К. Маколі, П. Окуса, Г. Олпорта, С. Фіска, Дж. Тернера, А. Тешлера, П. Шихирєва. Окрім цього, у дослідженнях звертається увага на точність стереотипів і їх атрибутну валідність (К. Ясперс, М. Хьюстон). Відзначається зв'язок стереотипів із груповими уявленнями у семантичному вираженні засобами ментальних асоціацій, виявлений Ч. Стангором і Дж. Ланджем. Сутність стереотипів як форми соціального пізнання висвітлюється у роботах У. Стефана та інших. Слід зазначити, що дослідження особливості уявлень як власної складової стереотипів висвітлюються у наукових доробках Ж.-К. Абрака, В. Войтка, Е. Мелібруди, А. Петровського. Про відмінності стереотипів і особистісних переконань зазначено у працях Дж. Біргема, П. Дівайя. К. Брейлі, Д. Кац розглядали зміст етнічної стереотипізації. Способи професійного впливу на особистість з метою подолання стереотипності мислення характеризуються у працях Дж. Дакіттона.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретичний аналіз зарубіжної літератури з проблеми стереотипів.

Виклад основного матеріалу. Уперше термін «стереотип» був уведений у суспільні науки в 20-ті роки ХХ століття в США, коли виникла необхідність вивчення й пояснення законів функціонування масової свідомості. Засновником концепції стереотипного мислення й поведінки став американський вчений Уолтер Ліппман. У своїй роботі «Суспільна думка» він стверджував, що це впорядковані, схематичні детерміновані культурою «картинки світу» у голові людини, які заощаджують її зусилля при сприйнятті складних соціальних об'єктів і захищають її цінності, позиції і права [8].

У. Ліппман виділив дві важливі, на його погляд, причини, які впливають на формування стереотипів. Перша причина - використання принципу економії зусиль, характерного для повсякденного людського мислення, що виражається в тому, що люди прагнуть не реагувати щораз по-новому на нові факти і явища, а намагаються підводити їх під уже наявні категорії.

Крім економії зусиль існує ще одна причина, по якій ми так часто слідуємо стереотипам, в той час як могли б дотримуватися і більш об'єктивного погляду на речі. Системи стереотипів можуть служити ядром нашої особистої традиції, способом захисту нашого становища в суспільстві.

Стереотипи являють собою упорядковану, більш-менш несуперечливу картину світу. У ній зручно розмістилися наші звички, смаки, здібності, задоволення і надії. Стереотипна картина світу може бути не по-

вною, але це картина можливого світу, до якого ми пристосувалися. У цьому світі люди і предмети займають призначені їм місця і діють очікуваним чином.

У 20-30-і роки в Америці з'явився ряд оригінальних робіт, переважно присвячених проблемам громадської думки, які продовжують розробку теорії стереотипів. Так, соціолог Р. Бінклі вважав, що стереотипи дають змогу пересічному громадянину адекватно оцінювати ситуацію, тобто автор вважав стереотип "узагальнювальним знаменником", який дає можливість структурувати свої знання, а також не витратити свого часу на перевірку "відомих фактів", а компактно його використовувати [3]. Поряд із соціальними стереотипами дослідники почали виділяти етнічні, гендерні, політичні стереотипи тощо. Велику увагу було також присвячено розробці нових методів та практичним емпіричним дослідженням, які, відповідно, впливали на подальший розвиток теорій.

Американські вчені Д. Кац і К. Брейлі в 1933 р. розробили методику, що отримала згодом широке поширення і на довгі роки стала визначальною для дослідників національних стереотипів. Сто студентів Принстонського університету взяли участь у проведеному ними експерименті. Зі списку, що містить 84 характеристики, студентам пропонувалося вибрати ті, які, з їхньої точки зору є основними для десяти етнічних груп (негрів, німців, євреїв, італійців, англійців, ірландців, американців, японців, китайців і турків). Результати, отримані в ході експерименту, показали, що в більшості випадків студенти одностайні у визначенні характерних, на їхню думку, рис, притаманних для тієї чи іншої етнічної групи. У роботі, аналізуючи результати експерименту, Кац і Брейлі дають наступне визначення: "Етнічний стереотип - це стійке уявлення, мало узгоджується з тими реаліями, яке воно прагне представити, і що впливає з властивої людині властивості спочатку визначити явище, а потім вже його спостерігати" [5].

Друга світова війна дала новий поштовх до вивчення етнічних стереотипів. Вона виразно показала, яку велику роль відіграють традиційні стійкі уявлення народів один про одного, як важливо вивчати шляхи формування а, отже, і впливу подібних уявлень.

Психолог О. Кленберг, проаналізувавши результати опитувань, визначив поняття "етнічний стереотип" у такий спосіб: "... це картина в розумі людей, щодо їх власної або інших національних груп. Подібні образи або подання зазвичай широко поширені в суспільстві, як правило, вони надзвичайно примітивні і несприйнятливі до об'єктивної реальності. Серед різноманіття проблем, що впливають з визначення поняття "стереотип", можна виділити ряд найбільш важливих і одночасно спірних, що представляють безперечних інтерес для дослідника, що займається стереотипами. Одна з центральних проблем - наявність зерна правди в стереотипах. Єдиної думки з цього питання немає. На побуто-

вому рівні вони сприймаються як об'єктивна реальність. Більшість же дослідників проблеми слідом за Ліппманом, що вважали що "цей міф ... необов'язково помилковий. Він може повністю бути правдою. Він може частково бути правдою", дотримуються "золотої середини". Разом з тим значна кількість серйозних дослідників стоять на діаметрально протилежних позиціях, ряд вчених підкреслюють той факт, що в основі етнічних уявлень лежить об'єктивна реальність [6].

З проблемою з'ясування зерна правди нерозривно пов'язане питання про стійкість стереотипів. Якщо в основі стереотипу знаходиться реальність, то він повинен бути відносно стійкий, якщо ж він наповнений пропозиціями, то він повинен змінюватися в залежності від історичної, міжнародної і навіть внутрішньополітичної ситуації в тій чи іншій країні. Відповідно до цього положення більшість авторів наполягає на мінливості стереотипів або частковій мінливості.

У 1945–1948 рр. в США Т. Адорно та М. Хоркхаймер реалізують дослідницький проект "Авторитарна особистість", в якому звертаються до проблеми стереотипів. Останні вони розглядають як феномен, що має соціальну природу, проте більше притаманний особам певного психологічного складу – так званім авторитарним особистостям. У праці "Авторитарна особистість", яка була опублікована у 1950 р., Т. Адорно наголошує, що індивіди однієї й тієї самої етнічної групи мають значні розбіжності за ступенем впливу на них етнічної стереотипізації. Автор наголошує, що все залежить не тільки від етнічної чи національної належності, а й від особливостей первинної соціалізації індивіда [1].

Багато дослідників вважають етнічні стереотипи явищем неминучим, але небезпечним. За їх думку, небезпечні навіть позитивні стереотипи, тому що вони створюють враження об'єктивності і таким чином підтримують всю систему стереотипів в цілому. Більшість словників зазначає, що слово "стереотип" має негативне значення. Як приклад можна навести визначення стереотипу, що дає словник-довідник з психології, складений Майком Кордуеллом: "Стереотип - жорстке, часто спрощене уявлення щодо конкретної групи або категорії людей. Оскільки ми взагалі схильні до спрощень, то формуємо стереотипи для більшої передбачуваності поведінки інших людей. Ці стереотипи часто мають негативну природу і засновані на забобонах і дискримінації. Стереотипи не обов'язково є помилковими; зазвичай вони містять якесь зерно істини. Їх розділяє значна кількість людей, що в цілому сприяє їх укоріненню. Стереотипи можуть змінюватися з часом, але їх носіїв часто буває важко позбутися від засвоєних уявлень". Якщо ж аналізувати стереотип як уявлення, засноване на забобонах, то через призму останніх можна визначити стереотип як упереджене ставлення до кого-небудь на основі його приналежності до конкретної групи або категорії. Тут мається на увазі наявність категоричної оцінки - або позитивної, або негативної,

але в психологічній літературі звичайно маються на увазі негативні установки по відношенню до даної людини або групи.

Оскільки функціональне поле стереотипів - границя свідомої й не-свідомої в поведінці людини, встає питання про співвідношення стереотипу й установки. Деякі дослідники (особливо американські С. Аш, Ф. Хайдер, Л. Фестінгер) розглядають стереотип як когнітивний елемент установки.

Г. Тежфел підсумовував головні висновки досліджень у галузі соціального стереотипу:

1) люди з легкістю виявляють готовність характеризувати великі людські групи (чи соціальні категорії) недиференційованими, грубими і упередженими ознаками;

2) така категоризація відрізняється міцною стабільністю протягом дуже тривалого часу;

3) соціальні стереотипи певною мірою можуть змінюватися залежно від соціальних, політичних чи економічних змін, але цей процес відбувається вкрай повільно;

4) соціальні стереотипи стають більш виразними («вимовними») і ворожими, коли виникає соціальна напруженість між групами;

5) вони засвоюються дуже рано і використовуються задовго до виникнення ясних уявлень про ті групи, до яких вони належать;

6) соціальні стереотипи не представляють великої проблеми, коли не існує явної ворожості у відносинах груп, але надзвичайно важко модифікувати їх і керувати ними в умовах значної напруженості і конфлікту [9].

Використовуючи теорії соціальної, організаційної та консультативної психологічної літератури, автори дослідження «Боротьба з загрозою стереотипу на роботі: модель довгострокових відповідних реакцій», розміщеного на сайті Американської психологічної асоціації [7] пропонують концептуальну модель довгострокових відповідей на загрозу стереотипу на робочому місці. В дослідженні представлена модель можливих реакцій на загрозу стереотипу, яка включає в себе втечу від стереотипу, заперечення, демотивацію стереотипом і опір стереотипу.

Загроза стереотипу - це виникнення для людей загрози того, що їх будуть оцінювати на основі їх приналежності до певної соціальної групи, а не за їх реальними успіхами, результатами і потенціалом, і усвідомлення ними цієї загрози.

Накопичені дослідження доводять, що ефективність (успішність) людини може бути підірвана її знанням про те, що її можуть оцінювати на основі негативних стереотипів. З'ясувалося, що це відбувається незалежно від віри самої людини в те, що цей стереотип вірний або невірний, і безвідносно адекватності цього стереотипу. За деякими свідченнями, загроза стереотипу негативно впливає на успішність комбінацією

факторів, які включають підвищену психологічну напруженість, скорочений обсяг робочої пам'яті, пошкоджену саморегуляцію і знижені очікування успіху. Так, при зіткненні з ситуацією, де вплив має негативний стереотип про групу, людина переживає підвищене психологічне напруження, яке виливається в зниження кількості доступних їй власних когнітивних ресурсів для виконання поставленого завдання. Ці когнітивні ресурси змушені витратитися на саморегуляцію думок, такі як занепокоєння про те, як буде виконано завдання і занепокоєння щодо власної продуктивності при його виконанні, а це, в свою чергу, може вилитися в цикл зниження продуктивності і зниження очікувань від себе успіху в даному контексті.

Щоб зрозуміти, які відповідні реакції можуть бути у людей, що знаходяться тривалий час під впливом погрози стереотипу, автори статті звернулися до моделі Клінгера, яка описує цикл відповідних реакцій індивідів, коли значуща для них мета виявляється заблокованою. Загроза стереотипу стає на шляху до мети бути правильно, справедливо оціненими і сприйнятими. Модель відповідних реакцій Клінгера на заблоковану мету включає в себе підвищену енергійність і старання, агресію, депресію і відновлення.

У моделі Клінгера першою реакцією на перешкоду до мети є збільшення зусиль, кинутих на подолання перешкоди. Лабораторні дослідження виявили, що люди можуть збільшити свої зусилля з виконання завдання після зіткнення із загрозою стереотипу. На цьому етапі люди енергійно і посилено працюють, щоб показати, що даний стереотип не застосовний до них. Це може вилитися в високий рівень продуктивності, але ціною відповідних фізичних витрат здоров'я. У спробі показати, що даний стереотип не застосовний до них, вони також намагаються показати, що вони не типові представники своєї соціальної групи. Відчуваючи, що їм потрібно сховати частину своїх характеристик, вони вдаряються в протилежну стереотипній для своєї групи поведінку і намагаються дистанціюватися від представників своєї соціальної групи.

Втеча від стереотипу часто супроводжується приписуванням причин провалів внутрішнім чинникам. Автори дослідження висунули теорію про те, що перенесення відповідальності на внутрішні чинники може виступати в якості запобіжного самозахисту. В основі реакції втечі від стереотипу лежить відчуття контролю. Воно відображає віру людей у те, що цілі можуть бути досягнуті за допомогою правильних наполегливих дій, і таким чином можна продемонструвати, що негативний стереотип про їх соціальну групу не застосовується до них особисто. Крім того, можливо також, що така реакція ґрунтується також на вірі в те, що негативний стереотип про групу не є істинним для всіх членів даної групи.

Іншим способом втечі від стереотипу є спроба перейняти характе-

ристики більш позитивно оцінюваної соціальної групи. Асиміляцією називається прагнення набути більш бажаний образ в соціумі шляхом дистанціювання від членів своєї негативно стереотипізованої групи і переймання характеристик членів більш високо оцінюваної групи. Спроби асиміляції можуть бути фізичними або культурними і соціальними.

Навіть з усіма фізичними, ментальними та емоційними зусиллями, затраченими на втечу від стереотипу, люди все одно стикаються з ситуаціями, де їх оцінюють і судять ґрунтуючись на стереотипі. У моделі Клінгера наступні дві реакції на перешкоду до мети після посиленої спроби його подолати - це агресія і депресія. Автори поєднали ці дві стратегії в одну і назвали їх разом позбавленням сили духу від стереотипу, демотивація стереотипом. Ті, хто реагує на загрозу стереотипу занепадом духу, розуміють, що не важливо наскільки вони будуть продуктивні або як багато чого доб'ються, їх все одно будуть сприймати у світлі стереотипу - причому не в кожній ситуації, а в непередбачувані моменти. Злість - типова реакція на цій стадії. Злість, яку люди відчувають на цьому етапі, не завжди може бути прямо виражена, так як це не соціально-прийнятно в рамках робочої обстановки. Це може призвести до перенесення злості на самого себе за те, що не виходить щось зробити краще, або на інших, наприклад, сім'ю, друзів і колег. Ці емоційні реакції пізніше можуть призвести до психологічного і поведінкового відсторонення від роботи.

Одна із стратегій, яку можуть використовувати люди, демотивовані стереотипом - це психологічно відокремити свою самооцінку від контексту, в якому відбувається їх оцінка на основі стереотипу. Це стратегія, при якій людина перестає включати свої успіхи на роботі в ті фактори, за якими вона оцінює саму себе і свої здібності та навички.

Коли люди опиняються демотивовані загрозою стереотипу, від якої не можуть втекти, вони з більшою ймовірністю перебудуються з внутрішньої атрибуції на зовнішню, приписуючи причини складнощів зовнішніх негативних подій, випадків, обставинам.

Дослідження виявили, що люди з низьким рівнем ідентифікації з групою з більшою ймовірністю спробують дистанціюватися від своєї знеціненої групи і сфокусуватися на покращенні свого власного статусу. Ті, хто сильніше ідентифікують себе зі своєю групою, навпаки, з більшою ймовірністю спробують покращити сприйняття своєї групи у інших. У спробі зробити це вони намагаються показати, що негативний стереотип асоціюється з їх групою не застосовний до неї. Таким чином люди зі слабкою ідентифікацією зі своєю групою з більшою ймовірністю вдадуться до індивідуальних стратегій (таким як втеча від стереотипу і занепад духом), в той час як люди з сильною ідентифікацією зі своєю групою з більшою ймовірністю вдадуться до стратегій, орієнтованих на групи, таким як опірність стереотипу і спроба поліпшити ставлення до своєї групи [7].

Висновки. Своїм походженням і популярністю у науковій літературі термін «стереотип» зобов'язаний американському журналісту У. Ліппману, який вперше використав його в 1922 р. у своїй праці «Суспільна думка». Він висунув гіпотезу про наявність упередженості, яка існує в певних стійких утвореннях, «картинках у наших головах», які активно впливають на сприймання людей та подій.

У своїй роботі У. Ліппман виділив дві важливі, на його погляд, причини, які впливають на формування стереотипів. Перша причина - використання принципу економії зусиль, характерного для повсякденного людського мислення і виражається в тому, що люди прагнуть не реагувати кожен раз по-новому на нові факти та явища, а намагаються підводити їх під вже наявні категорії. Друга причина - це захист існуючих групових цінностей.

Стереотип – це судження, у загострено спрощеній та узагальненій формі, з емоційним забарвленням, що приписує визначеному колу осіб деякі властивості, чи, навпаки, що підкреслює неналежність їм цих властивостей. Стереотипи розглядаються як особливі форми обробки інформації, що полегшують орієнтацію людини у світі.

Стереотипи формуються протягом тривалого часу, і в них закладена етнічна культура певного народу. Провідною ознакою стереотипів є впевненість в істинності усталених уявлень. Суттєвими властивостями стереотипів є узгодженість або «соціальний консенсус» (висока ступінь єдності уявлень між членами групи), схематичність, стійкість.

«Стереотип» розглядається поряд з близькими за змістом категоріями установки, упередження і забобону. Ці поняття містять емоційно-оцінне ставлення до різних етнічних груп і характеризують рівень готовності до відповідних поведінкових реакцій в міжетнічному спілкуванні.

Стереотипи - неминучий атрибут професіоналізації фахівця. Під стереотипами прийнято розуміти стійкий образ сприйняття явища або людини, повторюваний у незмінному вигляді, шаблон дії, поведінки, використовуваний переважно несвідомо. На становлення професійних стереотипів діяльності значний вплив здійснюють соціальні установки, які характеризують як відносно стійкі образи соціальних об'єктів, з одного боку, а з іншого – особливі умови професійної діяльності.

Стереотипи можуть виконувати а) позитивні й б) негативні функції. Найважливішими з них є позитивні функції (захисна – захист не тільки цінностей індивіда, але й соціальної ідентичності через позитивне оцінювання власної групи), впорядкування та узгодження соціального оточення, негативні функції в ригідності сприймання того чи іншого об'єкту дійсності та упередженого ставлення до них.

Зміст процесу стереотипізації включає поетапність сприйняття,

класифікацію, оцінку соціальних об'єктів (подій) шляхом поширення на них характеристик певної соціальної групи.

Література:

1. Adomo T.W. and others. The authoritarian Personality. – N.Y., 1950.
2. Allport G.W. . The Nature of Prejudice. / Allport G.W. – NY, 1958.
3. Binkley Robert C. The Common Concept of Public Opinion in the Social Sciences // Social Forces.1928.
4. Vinacke E. Stereotypes as Social Concepts // The Journal of Social Psychology. 1957.
5. Katz D. Racial stereotypes in on hungered college students / D. Katz, K. Braly /Journal of Abnormal and Social Psychology. – N.Y., 1933.
6. Klenberg O. Tensions Affecting International Understanding. – N.Y., 1950.
7. Caryn J. Block and others. Contending With Stereotype Threat at Work: A Model of Long-Term Responses. [Електроннийресурс] / Caryn J. Block, Sandy M. Koch, Benjamin E. Liberman, Tarani J. Merriweather, Lorian Roberson . – Режим доступу до ресурсу: <http://tcp.sagepub.com>.
8. Lippman W. Public Opinion. / Lippman W. – N.Y., 1922.
9. Tajfel H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. – Cambridge, 1981.
10. Todd D. Nelson. Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination. / Todd D. Nelson. – N.Y., 2009.

УДК 159.9

Кучеренко Н.С., аспірант кафедри практичної психології Української інженерно-педагогічної академії

НЕРВОВО-ПСИХІЧНА СТІЙКІСТЬ ЯК ОДИН З ФАКТОРІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ВНУТРІШНІХ ВІЙСЬК УКРАЇНИ

У статті наведено аналіз проблеми вивчення нервово-психічної стійкості спеціалістів які виконують професійну діяльність в особливих умовах, розглянуті її основні методологічні положення, шляхи збереження або підвищення нервово-психічної стійкості фахівців.

Ключові слова: нервово-психічна стійкість, стрес, адаптаційний потенціал, діяльність в особливих умовах, екстремальна стійкість.